

ІСТОРИЧНІ ПОДІЇ В ОЦІНКАХ МАСОВОЇ СВІДОМОСТІ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ (СОЦІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ)

В статті досліджуються особливості ставлення громадян різних регіонів України та різних поколінь до суперечливих подій в історії українського народу – від Переяславської Ради до проголошення незалежності України. Автор показує, які історичні події об'єднують громадян різних регіонів та поколінь, а які роз'єднують, виявляє велику інерційність оцінок історичних подій масовій історичній свідомості

Ключові слова: масова історична свідомість, історичні події, регіони України, ідеологічні групи.

За роки незалежності України проблема дослідження масової історичної свідомості, ставлення громадян до важливих подій в історії українського народу та впливу на ці оцінки ідеологічних, політичних, соціокультурних чинників досліджується дуже рідко і не системно. Не обґрунтовано залишається і система показників такого ставлення, не розроблено тезаурус найважливіших історичних подій нової та новітньої історії українського народу, які мають бути предметом дослідження соціологів. А без знання стану масової історичної свідомості, оцінок історичних подій в масовій свідомості неможливе реалізувати ефективну політику національної пам'яті.

Поки ж що увага дослідників зосереджена на вивченні ставлення громадян України до Голодомору 1933 року [див. 1] та Великої Вітчизняної (Другої світової) війни [2, с. 490–491]. Однак і ці дослідження окремих подій в історії України розкриваються за дуже обмеженим і не зовсім коректними показниками, які скоріше консервують стереотипи масової свідомості, а не виявляють нові характеристики. Наприклад, дослідження ставлення громадян до Другої світової війни вивчалось О. М. Шульгою за двома показниками («Хто винен у початку Другої світової війни?» та «На чьому боці воювала ОУН-УПА під час Другої світової війни?»). При цьому перше запитання містить окрім «іншого» та «важко сказати» три змістовні відповіді – вина «фашистська Німеччина», «винен СРСР», «винні «обидві: Німеччина і СРСР», хоча Друга світова війна почалась нападом Німеччини на Польщу, а на боці Польщі у війну вступили Франція та Великобританія. СРСР на початковому етапі Другої світової війни прямо участі в ній не брав, якщо не враховувати війну з Польщею за землі Західної України та Західної Білорусі у вересні–жовтні 1939 року. Серед альтернатив «винуватців» Другої світової війни відсутні країни Західного Блоку (Франція, Великобританія), Польща тощо. А тому перелік можливих альтернатив у цьому питанні є не повним та не коректним. І скоріше закріплює пропагандистські міфи про «винуватців» Другої світової війни («фашистську» Німеччину), а не досліджує реальні оцінки всіх альтернатив. Не дуже коректним виглядає і перелік альтернатив на питання «на чьому боці воювала ОУН-УПА під час Другої світової війни»? Адже в цьому питанні пропонується тільки дві змістовні альтернативи – «на боці фашистської Німеччини» та «воювала і проти СРСР, і проти фашистської Німеччини». Варіант – «воювала на боці власного українського народу проти його ворогів» взагалі не передбачений. А тому і результати цього опитування [2, с. 491] показують, що 51 % молоді (яка нещодавно вив-

чала історію в школі) не змогла визначитись щодо цього питання, тоді як серед старшого покоління таких виявилось тільки 33 %, хоча історію в школах та вузах ті, кому за 50 років, вивчали давно. І скоріш за все така висока невизначеність молоді в цьому питанні зумовлена не тільки і не скільки тим, що «молодь зустрічає різні смисли, які є протилежними між собою і тому часто не може визначитись зі своїм ставленням» [2, с. 492], а тим, що не коректним і не повним є перелік можливих альтернатив у цьому питанні.

Отже, проблема показників у соціологічних дослідженнях ставлення громадян України до історичних подій є дуже актуальною. І вона потребує об'єднання зусиль фахових соціологів, політологів, істориків. Бо недостатньо фаховий аналіз не тільки не сприяє виявленню реальної масової історичної свідомості громадян України, але і зумовлює закріпленню хибних стереотипів цієї свідомості.

Найповніше ставлення до історичних подій в Україні вивчалось у масштабному соціологічному дослідженні, проведеному фірмою «Юкрейніан соціолоджі сервіс» та Центром «Українське демократичне коло» під керівництвом О. І. Вишняка та І. Е. Бекешкіної в грудні 2006 року (N=5000 респондентів) за методикою політолога М. Томенка. В цьому дослідженні вивчалось ставлення громадян до 15 історичних постатей в історії України [3, с. 169] та 5 історичних подій:

1. В 1654 році після переяславської Ради Україна ввійшла під протекторат Російської держави – Україна воз'єдналась з Росією. Як Ви в цілому оцінюєте цю подію?

2. Як Ви в цілому оцінюєте Велику жовтневу соціалістичну революцію 1917 року?

3. Як Ви в цілому оцінюєте діяльність УПА – Української Повстанської Армії?

4. Як Ви оцінюєте весь період перебування України у складі СРСР?

5. А як Ви оцінюєте розпад Радянського Союзу?

Ставлення до цих подій в історії українського народу оцінювалось за п'ятибальною шкалою («дуже позитивно», «скоріше позитивно», «скоріше негативно», «дуже негативно» та «важко сказати»). Шкала була симетричною та досить збалансованою. Але перелік подій був дуже обмеженим (не було включено подій часів Литовсько-руської доби, проголошення УНР та ЗУНР, проголошення незалежності України 1991 року тощо), а формулювання – «ввійшла під протекторат Російської держави – воз'єдналась з Росією» – не витримує жодної історичної критики. Адже, по-перше, ніякої **Російської держави** в 1654 році не існувало (російська імперія з'явилась більш як через 50 років після Переяславської Ради); по-друге, **воз'єднатись з Росією** (Московією) Україна в 1654 році не могла, бо «воз'єднатись» могло те, що раніше було «з'єднано», а потім «роз'єднано», а Московська держава до 1654 року ніколи не з'єднувалась з українською, по-третє, перехід під «протекторат» і «воз'єднання» зовсім різні політичні процеси, які взагалі суперечать одне одному. Тому запропонований перелік історичних подій М. Томенком не є цілком коректним, однак оскільки більш коректних досліджень не було, то матеріали цього дослідження потребують наукового аналізу. Тим більше, що раніше вони не публікувались і не аналізувались.

Таблиця 1
Ставлення громадян України до деяких історичних подій, у %
 («Юкрейніан соціолоджі сервіс» та «Українське демократичне коло»,
 2006 р.)

<i>А тепер кілька запитань про історичні події...</i>	Ставлення					
	Дуже позитивно	Скоріше позитивно	Скоріше негативно	Дуже негативно	Важко сказати	Різниця позитивних та негативних оцінок
1. У 1654 році після Переяславської Ради Україна перейшла під протекторат Російської держави – Україна воз'єдналась з Росією. Як Ви в цілому оцінюєте цю подію?	27,5	32,9	11,3	5,8	22,6	+43,3
2. Як Ви в цілому оцінюєте Велику Жовтневу Соціалістичну революцію 1917 року?	13,4	28,8	20,4	12,6	24,8	-9,2
3. Як Ви в цілому оцінюєте діяльність УПА – Української повстанської Армії?	8,8	15,0	19,9	30,4	26,0	-26,5
4. Як Ви оцінюєте весь період перебування України в складі СРСР?	23,8	38,9	13,7	6,7	16,9	+42,3
5. А як Ви оцінюєте розпад Радянського Союзу?	10,4	17,8	26,0	28,1	17,7	-25,9

Як показують результати цього дослідження (див. табл. 1), радянська схема історії України, вкладена в підручниках брежнєвський часів, і в 2006 році (на 16 році незалежності України) визначала масову історичну свідомість громадян України досить значною мірою. Адже за даними цього дослідження, дуже негативно чи переважно негативно більшість громадян України оцінили «Розпад Радянського Союзу» та «діяльність УПА – Української повстанської армії», а дуже позитивно чи переважно позитивно не величали найвидатнішою подією в історії людства), адже 42 % громадян оцінювали її позитивно (з на 13 % – дуже позитивно), а 33 % – негативно. Але і в оцінці цієї події «радянська модель» досі переважає. І значних змін в оцінках різних поколінь українців за роки незалежності історичних подій не відбулось (див. табл. 2). Звичайно, що молодь, яка навчалась в школі в роки незалежності, на 10–20 % менш позитивно ста-

вється до Переяславської Ради (в тій редакції питання, що запропонував М. Томенко), Великої Жовтневої Соціалістичної революції та перебування України у складі СРСР, ніж старше покоління. І на 4–14 % ставиться більш позитивно, ніж старше покоління до діяльності Української повстанської армії та розпаду Радянського Союзу. При цьому найбільші зміни між поколіннями відбулись у ставленні до Великої жовтневої Соціалістичної революції, адже серед покоління тих, кому за 55 (до 1951 року народження включно) нині 52,5 % (тобто переважна більшість) позитивно ставиться до цієї революції, а серед молоді до 30 років таких виявилось тільки 34,1 %. Зміни у ставленні до інших подій виявились меншими – так серед старшого покоління (55+) 22,7 % позитивно ставляться до діяльності УПА, а серед молоді 26,3 (на 3,6 % більше), хоча серед молоді виявилось на 10,0 % менше тих, хто негативно ставиться до діяльності УПА.

Таблиця 2

Ставлення різних поколінь громадян України до деяких історичних подій, у %

А тепер кілька запитань про історичні події ...	Вікові групи								
	18–29 (1997–1988 р. народження)			30–54 (1952-1976 р. народження)			55 і більше (до 1951 р. народження)		
	Дуже і скоріше позитивно	Дуже і скоріше негативно	Баланс оцінок	Дуже і скоріше позитивно	Дуже і скоріше негативно	Баланс оцінок	Дуже і скоріше позитивно	Дуже і скоріше негативно	Баланс оцінок
1. У 1654 році після Переяславської Ради Україна перейшла під протекторат Російської держави – Україна воз'єдналась з Росією. Як Ви в цілому оцінюєте цю подію?	53,6	19,5	+34,1	61,3	17,3	+44,0	64,3	17,1	+47,2
2. Як Ви в цілому оцінюєте Велику Жовтневу Соціалістичну революцію 1917 року?	34,1	35,1	-1,0	39,7	36,3	+3,4	52,5	26,1	+26,4
3. Як Ви в цілому оцінюєте діяльність УПА – Української повстанської Армії?	26,3	43,8	-17,5	23,1	51,3	-28,2	22,7	53,8	-31,1

4. Як Ви оцінюєте весь період перебування України в складі СРСР?	51,9	25,1	+26,8	63,4	21,0	+42,4	70,0	15,8	+54,2
5. А як Ви оцінюєте розпад Радянського Союзу?	36,4	40,5	-4,1	28,0	54,9	-26,9	22,0	63,5	-41,5

Однак принципових змін у молодому поколінні громадян України і ставленні до окремих важливих подій в історії українського народу не відбулось, адже як і старше покоління більшість молоді позитивно ставиться до Переяславської Ради та перебування України у складі СРСР та переважно негативно ставиться до діяльності Української повстанської армії. Єдиною суттєвою відмінністю молоді від старшого покоління є той факт, що молодь Велику Жовтневу Соціалістичну революцію в рівній мірі оцінює позитивно та негативно (як і середнє покоління), а до цієї революції позитивні оцінки явно переважають тільки серед старшого покоління. Але і серед молоді 34 % позитивно оцінює Велику Жовтневу Соціалістичну революцію, а 40 % негативно оцінює розпад СРСР.

Як ми раніше відзначали, аналізуючи ставлення громадян України до історичних діячів, «масова історична свідомість громадян є дуже консервативною, змінюється дуже повільно і не однаковою мірою в різних регіонах України та соціокультурних групах» [3, с. 176].

Таблиця 3

Ставлення різних поколінь громадян України до деяких історичних подій, у %

<i>А тепер кілька запитань про історичні події ...</i>	Регіони України											
	Західна Україна			Центральна Україна			Південний Схід			Донбас та Крим		
	Дуже і скоріше позитивно	Дуже і скоріше негативно	Баланс оцінок	Дуже і скоріше позитивно	Дуже і скоріше негативно	Баланс оцінок	Дуже і скоріше позитивно	Дуже і скоріше негативно	Баланс оцінок	Дуже і скоріше позитивно	Дуже і скоріше негативно	Баланс оцінок
1. У 1654 році після Переяславської Ради Україна перейшла під протекторат Російської держави – Україна воз'єдналась з Росією. Як Ви в цілому оцінюєте цю подію?	27,1	39,0	-11,9	53,7	17,4	+36,3	73,3	11,0	+62,3	85,3	3,6	+81,7

2. Як Ви в цілому оцінюєте Велику Жовтневу Соціалістичну революцію 1917 року?	19,9	50,0	-30,1	41,1	29,4	+11,7	51,8	27,3	+24,5	51,9	30,6	+21,3
3. Як Ви в цілому оцінюєте діяльність УПА – Української повстанської Армії?	58,1	13,7	+44,4	23,3	42,2	-19,9	14,4	63,0	-48,6	6,0	81,2	-75,2
4. Як Ви оцінюєте весь період перебування України в складі СРСР?	36,1	42,9	-6,8	56,1	18,4	+37,7	73,1	15,3	+57,8	83,3	9,2	+74,1
5. А як Ви оцінюєте розпад Радянського Союзу?	55,5	22,3	+33,2	27,7	44,5	-16,8	22,4	67,1	-44,7	10,8	82,5	-71,7

Примітка. Регіони України **1) Західна Україна** (Волинська, Івано-Франківська, Закарпатська, Львівська, Рівненська, Тернопільська та Чернівецька обл.)

2) Центральна Україна (Вінницька, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Полтавська, Сумська, Черкаська, Чернігівська та Хмельницька обл., м. Київ)

3) Південний Схід (Дніпропетровська, Запорізька, Миколаївська, Одеська, Харківська, Херсонська обл.)

4) Донбас та Крим (Донецька, Луганська обл., Автономна Республіка Крим, м. Севастополь)

При цьому суттєво, на відміну від між поколінних відмінностей, розрізняються моделі масової історичної свідомості громадян різних регіонів України (див. табл. 3) та різних ідеологічних груп населення (див. табл. 4).

Якщо розглядати особливості масової свідомості в регіональному вимірі, то дуже сильно відрізняються дві моделі ставлення до історії українського народу – модель Західної України і протилежна їй модель Південного Сходу та особливо Донбасу і Криму. Громадяни Західної України, які перебували у складі СРСР менше 50 років досить **позитивно оцінюють діяльність Української повстанської армії та розпад СРСР, переважно негативно оцінюють Переяславську Раду, перебування України у складі СРСР та, особливо, Велику Жовтневу Соціалістичну революцію 1917 року. Це модель західноукраїнської антирадянської та антисоціалістичної національної пам'яті.** Зовсім іншою є масова історична свідомість в Донбасі та Криму та інших південно-східних областях України, де **абсолютна більшість громадян**

дуже позитивно оцінює Переяславську Раду та перебування України у складі СРСР, переважно позитивно ставиться до Великої Жовтневої Соціалістичної революції, але дуже негативно оцінює діяльність УПА та розпад Радянського Союзу. Це модель південно-східної, радянської просоціалістичної національної пам'яті. Проміжну позицію між цими моделями складають громадян Центральної України, хоча їх масова свідомість у ставленні до пропонованих нами історичних подій ближче до Південного Сходу України, ніж Заходу. І на відміну від ставлення громадян до історичних діячів, практично відсутні історичні події, які б об'єднували у масовій свідомості моделі Західноукраїнську і моделі Південного Сходу. Дослідження Голодомору в Україні групою «Рейтинг» теж виявило принципові відмінності між цими регіонами [1].

Про принципові регіональні розбіжності свідчать і результати дослідження поточних (а не історичних) соціокультурних та ідеологічних орієнтацій громадян України [4, с. 157], чого практично не спостерігається в соціально-економічних та більшості загальнополітичних орієнтацій.

При цьому, як ми вже відзначали раніше [5, с. 337], регіональні відмінності дуже сильно пов'язані з ідеологічною диференціацією громадян. Через призму ідеологічних ідентифікацій по-різному оцінюються історичні події (див. табл. 4).

У нашому дослідженні виявились принципові відмінності у ставленні до історичних подій прихильників різних ідеологічних ідентифікацій, особливо між прихильниками комуністичної ідеологічної течії та націоналістичної. Але не тільки. Так, **прихильники всіх лівих ідеологій** (комуністичної, соціалістичної і, навіть, соціал-демократичної, яких виявилось в 2006 р. – 25,3 % всіх опитаних громадян) дуже позитивно ставляться до Переяславської Ради (воз'єднання України з Росією), перебування України у складі СРСР, Великої Жовтневої Соціалістичної революції, та дуже негативно до діяльності УПА, розпаду Радянського Союзу, тобто дотримуються цілком соціалістичної моделі пам'яті.

Прихильники правих ідеологій (національно-демократичні, націоналістичні, яких виявилось в 2006 р. – 13,5 %) дотримуються західноукраїнської і антикомуністичної моделі пам'яті, адже досить позитивно ставляться до діяльності УПА та розпаду Радянського Союзу, а негативно до Переяславської Ради, Великої Жовтневої революції та перебування України у складі СРСР.

Прихильники центристських ідеологічних течій (зелені, ліберали, християнські демократи, яких виявилось в 2006 р. – 5,7 %) займають проміжну позицію між лівими та правими у ставленні до історичних подій, хоча все ж ближчі за більшістю позицій до лівих. Так вони негативно оцінюють діяльність УПА, суперечливо ставляться до розпаду Радянського Союзу, в цілому переважно позитивно оцінюють Переяславську Раду та перебування України у складі СРСР, але переважно негативно ставляться до Великої Жовтневої Соціалістичної революції, тобто тяжіють до радянської, але не соціалістичної моделі пам'яті.

Таблиця 4
 Ставлення різних ідеологічних груп громадян України до деяких історичних подій, у %

	Історичні події														
	Ставлення до Переяславської Раді		Ставлення до Великої Жовтневої Соціалістичної революції		Ставлення до діяльності УПА		Ставлення до перебування України у складі СРСР		Ставлення до розпаду Радянського Союзу						
	Позитивно	Негативно	Позитивно	Негативно	Позитивно	Негативно	Позитивно	Негативно	Позитивно	Негативно	Позитивно	Негативно			
1. Комуністична	82,2	4,1	+78,1	71,0	15,5	+55,5	7,8	78,9	-71,1	85,8	6,9	+78,9	8,4	83,1	-74,7
2. Соціалістична	73,3	12,7	+60,6	58,9	25,6	+33,3	19,3	61,3	-42,0	76,6	10,1	+66,5	16,4	69,4	-53,0
3. Соціал-демократична	73,9	14,2	+59,7	50,4	31,1	+19,3	17,5	62,0	-44,5	73,3	13,5	+59,8	18,2	67,3	-49,1
4. Зелена	56,9	19,6	+37,3	36,2	33,4	+2,8	21,6	42,1	-20,5	43,1	23,5	+19,6	22,5	44,1	-21,6
5. Ліберальна	51,3	30,8	+20,5	26,9	48,7	-21,8	21,8	48,7	-26,9	43,6	38,4	+5,2	39,7	38,4	+1,3
6. Християнсько-демократична	42,5	28,3	+14,2	30,3	48,5	-18,2	42,4	32,4	+10,0	40,4	36,3	+4,1	44,4	32,4	+12,0
7. Національно-демократична	34,3	45,7	-11,4	21,4	61,7	-40,3	52,9	22,1	+30,8	37,9	45,8	-7,9	60,9	25,3	+35,4
8. Націоналістична	23,9	49,7	-25,8	22,7	57,4	-34,7	65,2	13,5	+41,7	30,5	58,2	-27,7	70,7	19,3	-51,4
9. Ніяка взагалі	62,4	14,2	+48,2	36,5	35,9	+0,6	19,2	54,6	-35,4	64,2	17,5	+46,7	25,3	56,4	-31,1
10. Не визначились	62,6	12,0	+50,6	40,4	29,4	+11,0	19,8	47,3	-27,5	62,9	17,2	+45,7	27,7	51,4	-23,7
11. Не розуміються в цих тезях	58,9	10,3	+48,6	42,3	24,9	+17,4	19,1	50,7	-31,6	64,6	16,1	+48,5	23,3	55,1	-31,8

І, нарешті, **деідеологізовані громадяни** (які не мають жодних ідеологічних переваг, не визначені ідеологічно тощо, які в 2006 р. склали найбільшу групу – 54,7 %) за своєю історичною свідомістю займали проміжну позицію між лівими та центристськими і склали помірковано радянсько-соціалістичну модель пам'яті. Тобто, громадяни, які не висловлюють своїх ідеологічних переваг, не займають особливої позиції в оцінках історичних подій, а дотримуються старих радянських поглядів на історію. А головне – з досліджуваного списку історичних подій фактично нема таких які об'єднують різні регіональні та ідеологічні групи громадян. Всі ці події роз'єднують їх. А тому потрібні нові, більш масштабні дослідження більш репрезентативного кола історичних подій історії українського народу для пошуку таких, які єднають регіональні та ідеологічні групи громадян України.

Список використаних джерел:

1. Визнання Голодомору: результати останніх досліджень. – Соціологічна група «Рейтинг» – листопад 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ratinggroup.com.ua/products/politic/data/entry/14043/

2. Шульга О. Сприйняття Другої світової війни як індикатор змін символічних універсумів в Україні / О. Шульга // Українське суспільство 1992–2012. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг. – К. : Інститут соціології НАН України, 2012.

3. Вишняк О. І. Соціологічний аналіз ставлення громадян України до історичних постатей / О. Вишняк // Національна та історична пам'ять: Зб. наук. праць. – Вип. 2. – К. : ДП «НБУ «Пріоритети», 2012.

4. Вишняк О. І. Соціокультурна динаміка політичних регіонів України: соціологічний моніторинг 1994–2006 / О. І. Вишняк. – К. : Інститут соціології НАН України, 2006.

5. Вишняк О. І. Політична типологія регіонів України: динаміка та фактори змін / О. І. Вишняк // Українське суспільство 1992–2008. Соціологічний моніторинг. – К. : Інститут соціології НАН України, 2008.

Вишняк А. П. Исторические события в оценках массового сознания граждан Украины (социологический анализ).

В статье исследуются особенности отношения граждан различных регионов Украины и различных поколений к противоречивым событиям в истории украинского народа – от Переяславской Рады до провозглашения независимости Украины. Автор показывает, какие исторические события объединяют граждан различных регионов и поколений, а какие разъединяют, выявляет большую инерционность оценок исторических событий в массовом историческом сознании.

Ключевые слова: массовое историческое сознание, исторические события, регионы Украины, идеологические группы.

Yvshniak O. Historical events in mass consciousness of Ukrainian citizens (sociological analysis).

Specific feature of Ukrainian citizens attitudes towards contentious events of Ukrainian history, from Pereyaslav Treaty to proclamation of Independence, are analyzed. The author designates historical events which unite and divide different regions of Ukraine.

Keywords: mass historical consciousness, historical events, political regions of Ukraine, ideological groups.